

Kriterier för urval av ramorganisationer

Trender i det civila samhället i Sverige

April 2001

Carl von Essen
Gullers Grupp
Informationsrådgivare AB

STYRELSEN FÖR INTERNATIONELLT
UTVECKLINGSSAMARBETE

Avdelningen för samverkan
med enskilda organisationer
och humanitärt bistånd

FÖRORD

Sida har i regleringsbrevet för 2001 fått i uppdrag att under året utarbeta kriterier för urval av ramorganisationer.

Som ett led i detta arbete låter Sida genomföra ett antal studier, som bl a skall fokusera på olika aspekter av svenska folkrörelsers biståndsverksamhet och deras roll i det civila samhället. Ämnet studeras dels ur ett historiskt perspektiv och dels med tanke på den alltmer ökande globaliseringen och den förändring av organisationernas roller och former för att generera bidrag, som gradvis sker. Dessa studier skall mynna ut i en analys som skall ligga till grund för Sidas förslag till utformning av urvalskriterier.

Denna studie behandlar trender i det civila samhället i Sverige. Författare är Carl von Essen, Gullers Grupp Informationsrådgivare AB.

Sida kommer att presentera denna, samt ytterligare två studier, vid ett seminarium i maj 2001.

Yvonne Lindström

Innehåll

1. Bakgrund	2
2. Metod	2
3. Begrepp/definitioner	3
4. Ett aktivt folk	3
5. Generella trender	5
5.1 Svag ökning i engagemanget	5
5.2 Från röst till service	6
5.3 Folkrörelsemodellen får konkurrens	7
Stiftelser med volontärer	7
Flexibla organisationsformer och nätverk	9
Medlemskapet ändrar karaktär	10
5.4 Ny teknik	12
5.5 Internationalisering	13
6. Finansieringen av det civila samhället	15
6.1 Intäktskällor	15
6.2 Offentlig finansiering	16
6.3 Sidas ramorganisationers finansiering	16
6.4 Insamlingsintäkter ökar starkt	18
6.5 Fadderorganisationerna	20
7. Slutsatser	22
7.1 Folkrörelsebegreppet problematiskt	22
7.2 Nationella hemvisten oklar	23
7.3 Insamlingsförmågan ökar	24
7.4 Idrottsrörelsen intressant aktör	24
8. Källor	25
8.1 Muntliga	25
8.2 Tryckta	25
8.3 Elektroniska	26

1. Bakgrund

Sedan våren 2000 pågår ett arbete inom Sida med att utarbeta riktlinjer för urvalet av ramorganisationer. Bristen på tydliga kriterier för urvalet av ramorganisationer har bland annat uppmärksammats i en rapport 1999 från Riksdagens Revisorer.

Som en del i arbetet med att ta fram urvalskriterier har Sida beställt fyra konsultrapporter, däribland denna. Rapporterna ska ge Sida ett fyligare beslutsunderlag i arbetet med urvalskriterierna. Beställare är Magnus Lindell och Ylva Lindström, Sida, SEKA/EO.

Syftet med denna studie, enligt uppdragsbeskrivningen, är att finna trender i det civila samhället som är av speciell relevans vid diskussionen om framtida kriterier för urvalet av ramorganisationer. Av central betydelse är dagens trender när det gäller:

1. människors grad av och former för engagemang i enskilda organisationer i Sverige,
2. enskilda organisationers förmåga att generera intäkter och attrahera engagemang/medlemmar.

2. Metod

Studien baseras på en analys av relevanta dokument, sökning på webben och ca 15 intervjuer och telefonkontakter. I avsnitt 8 förtecknas dessa muntliga, tryckta och elektroniska källor. Dessutom har viss systematisk datainsamling skett beträffande SIDA:s ramorganisationers finansiering (diagram 1, avsnitt 6.3), samt fadderorganisationerna (tabell 5, avsnitt 6.5). Arbetet genomfördes mars–april 2001.

Studien har genomförts av *Carl von Essen*, konsult vid Gullers Grupp Informationsrådgivare AB. Carl von Essen är civilekonom och har arbetat med journalistik och information i närmare 15 år. Han har arbetat i åtta år för enskilda organisationer i Sverige, senast som informationschef för Rädda Barnen.

Det svenska civilsamhället är – som studien visar – oerhört omfattande och mångfacetterat. Att fånga upp de viktigare trenderna i en så stor och central del av samhället kräver av nödvändighet vissa avgränsningar. Det är dock viktigt att inte bli för snäv, eftersom syftet är just att fånga upp det som inte är uppenbart vid första anblick. Jag har därför försökt att inledningsvis anlägga ett så brett perspektiv som möjligt, för att senare gå vidare med det som kan förmodas vara speciellt relevant för diskussionen om Sidas bidragsgivning.

Rapporten är huvudsakligen uppdelad i två avsnitt; ett som söker kartlägga generella trender beträffande människors frivilliga engagemang på det indivi-

duella och organisatoriska planet; och ett avsnitt som analyserar finansiella aspekter av frivilligsektorn, i synnerhet insamling från privata källor. Denna uppdelning är långt ifrån invändningsfri, men den är användbar i detta sammanhang. Rapporten avslutas med några slutsatser/frågeställningar som är speciellt relevanta vid diskussionen om kriterier för urvalet av ramorganisationer.

Flera av de intervjuade har granskat hela eller delar av rapporten i utkast. Författaren riktar ett varmt tack till dessa personer, och tar samtidigt på sig allt ansvar för eventuella missuppfattningar eller felaktigheter. Ett speciellt tack riktas till Filip Wijkström vid Handelshögskolan i Stockholm för hans tid och hans insiktsfulla kommentarer.

3. Begrepp/definitioner

En rad termer används vid diskussionen av det civila samhället: frivilligsektorn, ideella sektorn, sociala ekonomin, tredje sektorn, folkrörelserna, m m. Generellt avser begreppen att beskriva den del av samhället som varken är offentlig sektor (kommun, stat, landsting), eller det privata näringslivet. Gränserna mellan sektorerna är dock inte alltid uppenbara, eftersom det exempelvis finns delar av det civila samhället som drivs i bolagsform och med vinstintresse (t ex bolagiseringen av vissa fotbollslag).

Diskussionen om definitioner är viktig inte bara för att en enhetlig nomenklatur ökar tydligheten, utan också för att begreppen är värdeladdade. De termer vi använder säger en del om vår bild av frivillighet, och inte minst av vad som är uppskattade respektive mindre uppskattade former av frivillighet. Detta gäller i synnerhet diskussionen runt det svenska folkrörelsebegreppet, respektive den anglosaxiska insamlingsstiftelsen med volontärer. Denna problematik återkommer i avsnitt x samt i rapportens avslutande frågeställningar, eftersom den hittills har varit central i Sidas bidragsgivning.

4. Ett aktivt folk

Civilsamhället har rönt ett allt större intresse på senare år bland forskare. En av de mest omfattande studierna gjordes av Tomas Lundström och Filip Wijkström under första hälften av 1990-talet. De fann att sektorn omfattar cirka 200.000 organisationer som omsätter omkring 60 miljarder kronor per år, motsvarande 4,1 procent av Sveriges BNP. Siffran fördubblas om man adderar värdet av ideellt arbete: 480 miljoner arbetstimmar per år, motsvarande 70 miljarder kronor. Ytterligare ett mått på sektorns storlek är antalet anställda, som enligt Lundström och Wijkström uppgick till ca 100.000.

Fram till slutet av 1980-talet fanns det en uppfattning i synnerhet bland internationella forskare, att det svenska civilsamhället var relativt litet, främst beroende på att den offentliga sektorn i Sverige fullgjorde många av de funktioner som utförs av frivilligsektorn i andra länder. Flera senare studier har dock visat att det svenska civilsamhället är lika stort som i jämförbara i-länder, oavsett om man mäter det i ekonomiska termer, befolkningens deltagande i frivilligaktiviteter eller i antalet medlemskap. I Tyskland, Storbritannien och USA är frivilligsektorns andel av ekonomin 3,6, 4,8 respektive 6,3 procent av BNP (att jämföra med 4,1 procent i Sverige enligt undersökningen ovan).

Den stora skillnaden mellan det frivilliga engagemanget i Sverige och i andra industriländer är att frivilligsektorn i de övriga länderna främst producerar tjänster kopplade till välfärdsstaten (utbildning, forskning, hälsovård, socialt arbete). Det svenska civilsamhället har historiskt dominerats dels av att organisera människors kultur och fritid, dels av ”röstproduktion”, dvs att ge röst åt människors intressen.

Enligt Lundström & Wijkström svarade välfärdsstatens kärnområden för 27 procent av civilsamhällets utgifter i Sverige 1992. I Tyskland och USA var motsvarande siffra 70 respektive 85 procent. Som framgår i avsnitt 6.2 har det dock under 1990-talet skett en förskjutning i det svenska civilsamhället mot större välfärdsproduktion, vilket gör att denna siffra sannolikt är större idag. Tabell 1 visar utgifternas fördelning bland olika typer av verksamhetsgrenar i civilsamhället i Sverige.

Tabell 1: Omsättningens fördelning i det svenska civilsamhället 1992

Verksamhetsgren	Andel (procent)
Fackföreningar m m	17,8
Idrott	14,1
Utbildning	13,3
Boende	8,9
Social omsorg	7,4
Internationella aktiviteter	5,8
Fritid	5,5
Minoriteteter & sakfrågor	5,5
Religion	4,2
Kultur	3,2
Företagare	3,1
Hälsovård	2,7
Forskningsstiftelser m m	2,5
Politiska partier	2,2
Övriga organisationer	2,1
Natur & Miljö	1,7
SUMMA	60 miljarder kronor

Ur Lundström & Wijkström 1997, citerat i Folkrörelse- och Föreningsguiden 1999.

5. Generella trender

5.1 Svag ökning i engagemanget

Ökar eller minskar det frivilliga engagemanget? Somliga har hävdad att det håller på att försvinna, och hänvisar till bland annat krympande medlemssiffror hos politiska partier och traditionella folkrörelser. Sådana varningssignaler om en minskad medborgaranda dök redan upp under 1980-talet och har återkommit under 1990-talet. Den amerikanske forskaren Robert Putnam har t ex i den uppmärksammade boken "Bowling Alone" drivit tesen om det krympande sociala kapitalet i USA.

Det mesta tyder på att oron är ogrundad. En undersökning av Eva Jeppsson Grassman & Lars Svedberg hävdar att det har skett en liten, men statistiskt signifikant ökning av medborgarengagemanget under 1990-talet. De har jämfört engagemanget i termer av frivilligt arbete vid två tillfällen, 1992 och 1998, genom att fråga 1000 personer i ett riksrepresentativt urval.

Vid båda mättillfällen var män något mer aktiva än kvinnor, men kvinnorna var 1998 nästan "ikapp" männen: 53% av männen och 50% av kvinnorna hade då utfört frivilligt arbete i någon form under det senaste året. Ökningen skedde främst inom socialt inriktade organisationer, dvs organisationer som har en uttalad social målsättning, en "primär välfärdsinriktning".

Det fanns en tendens mot en något högre genomsnittlig ålder hos de mest aktiva 1998, jämfört med 1992. Vidare är högutbildade människor något mer aktiva än människor med lägre utbildningsnivå.

Jeppsson och Grassman undersökte också den frivilliga insatsens karaktär, vilket redovisas i tabell 2. En av de signifikanta förändringarna mellan mätningarna är att färre personer är involverade i insamlingsarbete. Detta bekräftar en annan trend under 1990-talet, nämligen att insamlingsarbetet alltmer har professionaliserats och drivs centralt, från att tidigare ha utförts främst lokalt på gräsrotsnivå genom t ex bössinsamling (se avsnitt 6.4).

Tabell 2: Det frivilliga arbetets karaktär 1992 och 1998

Typ av insats	1992 (%)	1998 (%)
Utbildning eller ledarskap	24	21
Styrelseuppdrag/administration	58	56
Information/opinionsbildning	14	15
Penninginsamling	26	20
Direkta hjälpinsatser	12	12

Ur Jeppsson Grassman & Svedberg, 1999.

(Andelarna adderar till mer än 100% på grund av flera typer av insatser per individ.)

Den överlägset vanligaste formen för frivilligt arbete enligt Jeppsson och Grassman är idrottsföreningen, där 19 procent av befolkningen var involverad 1998 (en ökning från 16 procent 1992). Därefter återfanns kulturella aktiviteter (7%), fackföreningar (6 procent), boendeföreningar (6%) och humanitära organisationer (5%).

5.2 Från röst till service

Som nämndes ovan har "röstfunktionen" haft en central roll för civilsamhället i Sverige. De stora folkrörelserna har kanaliserat medborgarnas värderingar och intressen och därmed spelat en avgörande roll i utvecklingen av svensk demokrati. Här har en förändring skett under 1990-talet, från "röstproduktion" till produktion av välfärdstjänster åt staten. Detta har varit kopplat till ett intresse från staten att finna alternativa former för välfärdsproduktionen. Två exempel är barnomsorgen och skolan, genom föräldrakooperativa daghem och privata friskolor.

Denna ökning i välfärdsproduktion inom frivilligsektorn bekräftas av den tidigare citerade studien av Jeppsson Grassman och Svedberg, som visade att det skett en svag ökning av frivilligt arbete inom socialt inriktade organisationer.

Denna trend – från röst till service – är kopplad till ett annat utvecklingsmönster: ”från bidrag till ersättning”, dvs att staten i ökad utsträckning finansierar projekt, i stället för löpande verksamhet. Överlag har det offentliga under 90-talet hårdare än tidigare styrt frivilligsektorns utveckling, genom att prioritera vissa typer av verksamheter/projekt (se avsnitt 6.2).

Trenden ”från röst till service” är dock inte entydig. Man kan även se en motsatt rörelseriktning – ”från service till röst”, dvs att vissa organisationer övergår från att primärt arbeta med socialt arbete eller annan serviceproduktion, till att ägna sig åt opinionsbildning och påverkansarbete. Detta gäller exempelvis Rädda Barnen och WWF, och gäller även fler biståndsorganisationer, vilket påpekas i bl a Forum Syds årsbok 1999 och av Greenpeace generalsekreterare Per Stenbeck.

5.3 Folkrörelsemodellen får konkurrens

Folkrörelsemodellen har haft en central betydelse i utvecklingen av det civila samhället i Sverige. Detta har också speglats i Sidas och Forum Syds bidragsgivning, där folkrörelsebegreppet har spelat en dominerande roll. Forum Syds årsbok 1999 heter för övrigt ”Folkrörelsernas bistånd”.

För att erhålla Sida-bidrag ska en ramorganisation bland annat uppfylla följande krav:

- ”1. Vara demokratiskt uppbyggd, ha öppet medlemskap, ha en vald styrelse, stadgar och regelbunden mötesverksamhet;
2. I sin föreningsverksamhet i Sverige anknyta till utvecklingssamarbetet;”

Enligt samma anvisningar kan en insamlingsstiftelse söka bidrag om

”Stiftelsen ger Sida full och öppen insyn i verksamheten.

Stiftarna är demokratiskt uppbyggda organisationer och/eller har en bred förankring i det svenska samhället” (citrat ur Sidas anvisningar för bidrag till enskilda organisationers utvecklingssamarbete med egeninsats).

Liknande formuleringar återkommer i Sidas anvisningar för utdelande av informationsbidrag. Som vi ska se blir dessa krav problematiska, eftersom folkrörelsemodellen har fått konkurrens av andra former av engagemang.

Stiftelser och volontärbaserade organisationer

En grundläggande skillnad mellan frivilligsektorn i Sverige respektive andra länder – i synnerhet USA och Storbritannien – är organisationsformen. Tommy Lundström och Lars Svedberg har gjort en typologi, där man har sökt hitta tre typiska organisationsformer i det civila samhället i olika länder (Lundström och Svedberg, 1999).

Organisationstyp nummer 1 benämns ”*En skandinavisk icke-professionell och demokratisk styrd organisation*”, och exemplifieras med PRO. Många andra svenska folkrörelser skulle också passa in här.

Organisationstyp nummer två är en ”*Frivilligorganisation av anglo-saxisk typ*”. Den är idéburen men inte i en folkrörelsetradition, och den har inga demokratiska beslutsstrukturer. Den är icke-förändringsinriktad när det gäller ideologi (till skillnad från typ 1 som ofta är mer förändringsinriktad), och ägnar sig ofta åt direkta sociala insatser för andra. Den har ett tydligt professionellt inslag, och exemplifieras av författarna med Stadsmissionen.

Den tredje organisationstypen benämns ”*En modern ad-hoc organisation*”. Den är inte idéburen och har inte heller demokratiska beslutsstrukturer. Den är uteslutande lokalt förankrad, har nära kopplingar till offentlig vård och omsorg, och är snävt uppgiftsorienterad för att göra insatser för andra. Den bemannas av professionellt ansvariga och obetalda volontärer. Exempel på denna för Skandinavien nya organisationsform är frivilligcentraler för t ex väntjänstverksamhet eller hembesök. Det finns ofta ingen koppling alls till lokalt föreningsliv och folkrörelsetraditionen. När artikeln skrevs (1999) fanns det ett hundratal sådana frivilligcentraler.

Mycket talar för att både organisationstyp nummer två och tre har blivit vanligare, samt blandformer av alla tre. Stiftelsen Noaks Ark är ett exempel, likaså flera av fadderorganisationerna (se avsnitt 6.5), som ofta är uppbyggda i stiftelseform och med volontärer eller aktiva givare som utför obetalt arbete. I dessa organisationer engagerar sig personer med både tid och pengar, men de får inget formellt inflytande över organisationerna.

Ett annat exempel är svenska sektionen av Läkare utan gränser, som är en förening med slutet medlemskap. Kriterierna för att bli medlem är att man ska ha tjänstgjort i fält en viss tid, eller ha arbetat professionellt på kansliet i ett och ett halvt år. Föreningen har 70–80 sådana medlemmar som har det formella inflytandet över organisationen. Dessutom finns ca 8000 stödmedlemmar, som bidrar med 200 kr per år.

När Läkare utan gränser etablerades i Sverige 1993 av tre svenska läkare fanns ett önskemål från dessa tre om att den svenska sektionen av organisationen skulle vara uppbyggd enligt svensk folkrörelsemodell, men detta mötte på motstånd från huvudkontoret i Frankrike. Idag bjuds stödmedlemmarna in varje år till ett öppet möte i anslutning till föreningens formella (slutna) årsmöte. Ca 300 stödmedlemmar deltog förra året, och enligt Therese Engström på Läkare utan gränser har det inte framkommit önskemål bland stödmedlemmarna om att medlemskapet ska vara öppet för alla. Det finns enligt henne en förståelse för att medlemskapet och inflytandet över organisationen ska vara förbehållet den professionellt arbetande personalen.

Läkare utan gränserns organisationsform tycks dock inte utgöra något hinder för att få Sida-bidrag. Under 1999 fick organisationen 2,9 miljoner kronor från Forum Syd, och 2,3 miljoner från Sidas anslag för humanitärt bistånd. Fadderorganisationen Plan International har emellertid nekats Sida-bidrag

med hänvisning till den ”odemokratiska” organisationsformen (det är en stiftelse).

Det kan också noteras att stiftelseformen sedan 1996 är reglerad i lag, till skillnad från den ideella föreningen, vilket möjligen kan ha påskyndat uppkomsten av vissa stiftelser.

Flexibla organisationer och nätverk

Under 1990-talet har informella organisationer och löst sammanfogade nätverk blivit vanligare för att kanalisera människors engagemang. Det beror på att människor i allt högre utsträckning vill identifiera sig och solidarisera sig med en sak, men inte nödvändigtvis med en organisation. Några exempel är *Barnverket* (se avsnitt 5.4) och aktionsinriktade nätverk av typen *vegan-rörelsen* och *Reclaim the Streets*.

Nätverkstänkandet återfinns inte bara på individplanet (exemplifierat av *Barnverket*), men också på organisationsplanet. Ett begrepp som har dykt upp är ”politisk minimalism” – en minsta gemensam politisk nämnare – där organisationer med skilda agendor går samman för en gemensam sak under en viss tid. Internationella kampanjen mot landminor (ICBL) är ett exempel, protesterna i samband med WTO-konferensen i Seattle 2000 ett annat.

En annan ny organisation är *Attac*. Den är i och för sig uppbyggd som en förening med öppet medlemskap, men strävar medvetet efter att inte utvecklas som en traditionell folkrörelse.

Attac bildades i Frankrike i juni 1998. Den svenska föreningen konstituerades i januari 2001, och har snabbt vuxit. I slutet av mars hade man ca 3500 medlemmar. Medlemskap kostar 200 kr/år. Pensionärer, studerande och arbetslösa betalar 100 kr/år.

Attac presenterar sig på sin webbplats som ”en ny och modern folkrörelse”, som vill visa att ”en annan värld är möjlig”. Organisatoriskt är *Attac* en idell förening med direkt demokrati. Ett årsmöte väljer en gemensam arbetsgrupp, som har det ekonomiska ansvaret för föreningens verksamhet.

Enligt Ola Mattsson på *Attac* har man medvetet undvikit att kalla denna arbetsgrupp ”styrelse”, eftersom det kan bidra till att den får för stor makt. *Attac* vill enligt honom överlag komma ifrån många av den traditionella folkrörelsens arbetsformer, eftersom man anser att folkrörelserna har tappat i dynamik. Mattsson, som själv har en bakgrund som ordförande i Röda Korsets ungdomsförbund, säger att många av folkrörelserna är ”döende, men hålls vid liv genom telemarketingkampanjer”.

I *Attac* lägger man stor vikt vid att makten över verksamheten ska finnas hos lokalavdelningarna, som i april 2001 fanns på 30 orter. Organisationen har ett kansli med en anställd person. Man räknar på sikt med att söka statliga bidrag, men vill enligt Mattsson inte hamna i ”projektfällan”, dvs att få en stor summa från staten och bygga upp en stor verksamhet för ett enskilt projekt, som sedan slutar varvid pengarna tar slut (jfr avsnitt 6.2). *Attac* avser inte att samla in pengar från allmänheten eller öppna 90-konto.

Ett annat exempel på hur i synnerhet ungdomar kanaliserar sitt engagemang, är en bok som publicerades i början av 2001: *"Motstånd"*, av Jennie Dielemans och Fredrik Quistbergh. Den presenteras som "en bok om och för människor som vill förändra". Bland annat får man tips om att använda internet som ett kampanjverktyg, och man får lära sig "proffslobbyisternas framgångsrecept", "konsten att skapa nyheter", och "hur man handskas med journalister".

Boken beskriver en form av engagemang som präglas av dynamik, snabbhet, förändringsvilja, och konkreta tydliga handlingar, gärna i form av civil olydnad. I det avseendet är den sannolikt representativ för hur många människor vill kanalisera sitt engagemang. Man vill hellre solidarisera sig för en tydlig sak än med en organisation, och i synnerhet inte otydliga, långsamma organisationer som inte kan visa konkreta resultat.

Medlemskapets ändrade karaktär

Ett karakteristiskt drag hos det svenska civilsamhället är medlemskapet. Enligt Lundström och Wijkström är "organisationsgraden" 86% bland de frivilligt arbetande i Sverige, dvs 86% av de som utför frivilligt arbete är medlemmar i den organisation som de verkar i. Motsvarande siffra för Tyskland är 68% och för Nederländerna 57%.

Enligt samma undersökning är det totala antalet medlemskap i svenska organisationer 32 miljoner. Varje svensk är alltså i genomsnitt med i ca 4 organisationer.

Filip Wijkström har vidare nyligen analyserat hur medlemskapet har utvecklats över tiden, genom att jämföra medlemsutvecklingen i de 200 största medlemsorganisationerna uppdelade i sju kategorier av organisationer, vid tre tillfällen: 1985, 1992 och 1998. Uppgifterna är hämtade ur Folkrörelse- och Föreningsguiden för dessa tre år, som sammanställs av regeringskansliet (numera på näringsdepartementet).

Jämförelsen mellan de tre åren visar att traditionella folkrörelser tycks ha minskat något; detta gäller i synnerhet frikyrkorna och nykterhetsrörelsen. En liten minskning kan också skönjas för organisationer inom kultur och fritid. De övriga kategorierna noterar ökning.

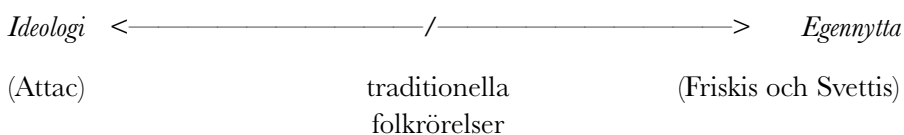
Allra störst är ökningen i medlemskap inom kategorin "ekonomi/ägan", dvs aktieägarföreningar, bostadsrättsföreningar, m m, med en ökning på 37%, från 4,5 till 6,2 miljoner medlemskap, följt av "allmännyttiga" föreningar, (som arbetar med miljö, droger, humanitärt arbete, m m) och föreningar baserade på "identitet eller intresse", t ex pensionärsgrupper och etniska föreningar. En viss ökning i medlemskapen, 6% från 1985 till 1998, noteras även för idrotts- och fackföreningar.

Grupp av Organisationer	Medlemskap (1000-tal) 1985	Medlemskap (100-tal) 1992	Medlemskap (100-tal) 1998	Medlems -utveckling
Traditionella frikyrkor och nykterhetsrörelsen (30 st)	909	801	622	-32%
Idrott (30 st)	3.892	4522	4.139	+6%
Kultur och fritid (30 st)	3.006	3.178	2.913	-3%
Fackföreningar (30 st)	3.080	3.269	3.268	+6%
”Identitet/intresse” (30 st)	1.181	1.406	1.428	+21%
”Ekonomi/ägan­de” (15 st)	4.548	5.553	6.250	+37%
”Allmännyttiga” (30 st)	906	1.363	1.160	+28%
SUMMA (195 organisationer)	17.492	20.092	19.780	+13%

En intressant fråga är vad som händer med medlemskapet som organisatoriskt begrepp. Mycket tyder på att det håller på att luckras upp och få en delvis annan innebörd, än den som vi normalt associerar till folkrörelsebegreppet.

Är det någon skillnad mellan att vara medlem i HSB och att vara medlem i IKEA Family? Jag ställde frågan till en kvinnlig bekant som är medlem i båda (min fru). Hon ansåg att motiven för att vara medlem var desamma – rationellt egennyttiga.

Filip Wijkström ser medlemsbegreppet längs ett kontinuum där han placerar ”ideologiska” motiv för att vara medlem i ena änden och egennyttiga skäl i den andra. Nya organisationer är ofta antingen tydligt ideologiska eller tydligt ”egennyttiga”. Exempel på det förra medlemskapet är Attac och på det senare är Friskis och Svettis (intervju med Wijkström april 2001).

Många av de traditionella folkrörelserna finns i mitten av detta kontinuum. De har ofta av tradition varit både ideologiska och nyttoorienterade. Problemet är dock att människor idag tycks i ökande utsträckning vilja vara medlemmar av antingen ideologiska eller nyttskäl, men inte båda på en gång.

De nya organisationerna är mer specialiserade åt det ena eller det andra hållet. Folkrörelserna tenderar då att utvecklas åt något av de två hållen, ofta åt egen-

nytta-hållet, varvid de riskerar att tappa stöd från sin frivilliga arbetskraft, som inte längre finner ideologiska skäl till att vara engagerade i organisationen.

Om motiven för att vara medlem är strikt egennyttiga, och mindre ideologiska, kan man förmoda att intresset från medlemmens sida för att påverka organisationens utveckling är begränsade. Om jag har strikt egennyttiga skäl för att vara med i HSB har jag inga påtagliga motiv till att påverka HSBs utveckling, lika litet som jag har intresse av att vilja påverka IKEAs utveckling genom att vara medlem i IKEA Family. Jag är med i HSB för att det lönar sig, men inte för att ge av min frivilliga tid och arbetskraft.

Tabell 3 ovan tycks stödja Wijkströms teori, dvs de organisationer som växer mest i medlemstal är de där det finns ett påtagligt nyttomotiv ("ekonomi/ägande"; + 37%, och den största ökningen i absoluta tal), därefter de som är tydligt ideologiska ("allmännyttiga"; +28%). De som växer minst, eller går tillbaka, är de där motivet för medlemskapet inte är tydligt ideologiskt eller egennyttigt (bortsett från frikyrkor och nykterhetsrörelsen, som är tydligt ideologiska, men där tillbakagången sannolikt beror på andra faktorer).

Ett annat utvecklingsmönster som leder till en omprövning av medlemsbegreppet är införandet av den anglosaxiska modellen med stiftelser, med volontärer och/eller aktiva givare. Noaks Arks volontärer är inte medlemmar, men de ser sig sannolikt som accepterade supportrar för organisationerna. Frågan är om ens särskilt många av dem är intresserade av att involvera sig i ledningen av organisationen. Många av dem vill ha flexibilitet. Om de är volontärer, vill de ofta bara utföra en viss uppgift under en bestämd tid – "jag vill hjälpa hiv-smittade två timmar varje tisdag eftermiddag".

Två ytterligare trender som bidrar till en omprövning av medlemsbegreppet är insamlingsrelaterade. För det första blir traditionella insamlingsmetoder av typen bössinsamling allt mindre viktiga för finansieringen av frivilligsektorn (se avsnitt 6.4). Därmed blir en av medlemmarnas traditionella roll – att samla in pengar – inte längre lika relevant. För det andra finns det en tydlig trend att organisationer skaffar sig regelbundna givare, till exempel faddrar. Dessa givare ger normalt sett betydligt högre summor till organisationen än medlemmarna – ofta tio gånger så stora belopp – men har formellt sett mindre inflytande än medlemmarna. Faddrarna ser sannolikt sig själva som minst lika viktiga för organisationens fortlevnad som medlemmarna.

En grundlig analys av medlemsbegreppet är fundamental för en förståelse av det svenska civilsamhällets utveckling. Denna studie ger inte utrymme för detta, men vill ändå peka på problematiken.

5.4 Ny teknik

Internet och elektronisk kommunikation har i hög grad påverkat utvecklingen av frivilligsektorn – precis som de har påverkat övriga sektorer av samhället. Begrepp som "e-aktivism" och "e-insamling" har börjat dyka upp, och flera organisationer, t ex Amnesty International, Greenpeace och Världsnaturfonden, möjliggör för sina medlemmar och givare att t ex skicka vädjandebrev till makthavare via e-post och ge pengar via internet.

Den stora fördelen med elektronisk kommunikation är att den möjliggör snabba aktioner genom att sprida information i stora nätverk. Internationella exempel på detta är t ex Internationella Minkampanjen (International Campaign to Ban Landmines) och Jubel 2000.

Ett svenskt exempel är *Barnverket*, som bildades i april 2000, och är en organisation som till stor del är uppbyggt kring internet. Man presenterar sig på hemsidan som ett "rikstäckande, partipolitiskt oberoende nätverk som verkar för barn i förskola, skola och fritids". Enligt Helen Müller, en av de mest aktiva i nätverket, har man 47.000 medlemmar, som dock inte betalar någon medlemsavgift. Flertalet av dessa personer har anmält sig via webbplatsen.

En av organisationens uppgifter är att på olika sätt bilda opinion för situationen i förskolan och skolan, t ex genom debattartiklar och manifestationer. Vidare ser man som en viktig uppgift att länka ihop människor intresserade av barnfrågor.

Barnverket har inget kansli och avser inte att samla in pengar. De små utgifter man har haft för webbplatsen har finansierats gemensamt av organisationens mest aktiva medlemmar. Helen Müller uppger att hon är engagerad nästan varje dag i organisationen, bland annat med att besvara e-post. "Utan Internet skulle inte Barnverket ha funnits. Det är oerhört effektivt. På samma tid som det tar att ringa någon hinner jag besvara 10 mail."

"E-insamling", om man med detta menar helt elektroniskt baserade metoder för insamling, tycks inte ännu vara någon verkligt stor insamlingsform, enligt personer i insamlingsbranschen. De stora summorna kommer från fysisk direktreklam (se avsnitt xx). Däremot har elektronisk kommunikation en mycket stor potential för att sänka kostnaderna, exempelvis för kundvård, bland annat att ge givarna återrapportering om hur pengarna har använts. Om denna information kan ges elektroniskt innebär det stora besparingar.

Utvecklingen av ny teknik förstärker en annan trend, internationaliseringen av frivilligsektorn, som beskrivs i nästa avsnitt. I ett internationellt perspektiv öppnar sig helt nya möjligheter för bland annat insamling på nätet. Organisationer som har tillräckligt starka "varumärken", "produkter" eller idéer, t ex Röda korset, Greenpeace eller någon av fadderorganisationerna, kan samla in pengar i länder utan att ens behöva öppna kontor där. Allt som behövs är en webbplats anpassad till landets språk, och viss marknadsföring för att dra trafik till sajten. Detta görs idag av det privata näringslivet (t ex auktionssajterna Letsbuyit och QXL).

5.5 Internationalisering

Många har hävdat att det under 1990-talet har skett en internationalisering av civilsamhället, i synnerhet inom biståndsorganisationerna. Man pekar ofta på två händelser:

- 1993 bildades den svenska sektionen av Läkare utan gränser. Denna har nu 8000 stödmedlemmar, 75.000 givare, och en budget på 80 miljoner varav ca 5 miljoner är från Sida och 52 miljoner är insamlat från privatpersoner (se avsnitt 5.3).

- 1997 etablerades Plan International i Sverige, en av världens största biståndsorganisationer med fokus på utsatta barn.

Till stöd för ”internationaliseringstrenden” kan också följande anföras:

- *Rädda Barnen*, via sitt paraplyorgan International Save the Children Alliance, stöder etableringen av nya Rädda Barnen-föreningar i bland annat Italien och Baltikum.
- *Worldvision* försökte etablera sig i Sverige på 1980-talet. Vidare ska *Oxfam* också ha sökt en svensk partner.

Man kan dock fråga sig om det är ett nytt fenomen att organisationer sprider sig internationellt, i synnerhet dem som arbetar med internationella frågor. En rad etablerade svenska föreningar är följden av framgångsrik import. Detta gäller exempelvis nykterhetsrörelsen, som kom på 1830-talet från USA, och Rädda Barnen, som bildades 1919, ett halvår efter att organisationen bildats i London. Amnesty International är likaså en engelsk idé, som grundades 1961 i London och vars svenska sektion bildades 1964.

Det som möjligen är nytt är att flera av de organisationer som har spridit sig internationellt under 1990-talet har drivits av marknadsmässiga skäl. Tidigare drevs internationaliseringen av att man skulle missionera för sin sak/ideologi, och rörelser spreds för att bygga upp en inhemsk programverksamhet eller opinionsbildning. Detta gäller ännu idag, t ex i fallet Attac och Läkare utan gränser. Men idag betraktas t ex Sverige eller Italien – åtminstone av vissa organisationer – primärt som en marknad för att samla in pengar. Dessa organisationer prioriterar sina etableringar – sina marknadsinvesteringar – utifrån strikt ekonomiska analyser av vilka länder som ger störst avkastning.

En relaterad trend tycks också vara att organisationer strävar efter att stärka sina relationer till andra organisationer genom att bilda allianser eller federationer. Detta är mycket tydligt i fallet Rädda Barnen, som sedan slutet av 1980-talet medvetet bidragit till att bygga upp International Save the Children Alliance. Motiveringen är att Rädda Barnen blir starkare (på opinionsbildning, programarbete och insamling) på alla arenor (i Sverige, i samarbetsländerna, och t ex gentemot FN) om man ingår i en internationell federation.

Vidare har Filip Wijkström pekat på att många internationella företag i fortsättningen kommer att skänka pengar till internationellt verksamma organisationer. En del av dessa finansiella strömmar går från företag som delvis är verksamma i Sverige, och syftar till att stödja organisationer som delvis är verksamma i Sverige. Men stödet går till en internationell organisation. Ett exempel är IKEA som 1999 bidrog med 500,000 USD till International Save the Children Alliance, mycket pga IKEAs och Rädda Barnens koppling till Sverige, men utan att det syns i svenska Rädda Barnens redovisning.

En annan aspekt av internationaliseringen är EUs roll. Det är t ex inte osannolikt att det sker någon form av EU-anpassning av regelverket inom det svenska civilsamhället.

En konsekvens av internationaliseringen är att den nationella hemvisten för vissa organisationer blir oklar. Är Plan International en svensk organisation? Kanske inte, men den är knappast heller en brittisk organisation, även om organisationens centrala sekretariat finns där – lika litet som Amnesty International är en brittisk organisation, trots att dess sekretariat ligger i London. Diskussionen om nationell hemvist är relevant, eftersom fördelningen av Sida-bidrag har varit knuten till ett krav om att organisationerna ska ”ha säte i Sverige” eller ha ”en bred förankring i det svenska samhället”. Denna problematik återkommer i de avslutande slutsatserna.

6. Finansieringen av det civila samhället

6.1 Intäktskällor

Forskningen i civilsamhället i Sverige har analyserat en mängd aspekter av människors frivilliga engagemang, både på det individuella och organisatoriska planet. Däremot finns det relativt litet data om hur civilsamhället är finansierat och hur finansieringsströmmarna har utvecklats över tid.

Lundström och Wijkström kom fram till att år 1992 svarade det offentliga (kommun, stat, landsting) för 29 procent av intäkterna, eller 17,3 miljarder kr. Denna siffra inkluderar dock inte värdet av fria nyttigheter, t ex tillgång till idrottsarenor, och inte heller värdet av skattebefrielse.

Den största monetära intäktskällan, närmare 60 procent, var det som Lundström definierar som självgenererade intäkter: främst medlemskap, försäljning av t ex second hand-kläder, och entréavgifter. Inom denna kategori svarade medlemsintäkter för ca hälften, dvs 30 procent av hela frivilligsektorns intäkter, eller lika mycket som den offentliga finansieringen.

Den tredje intäktskategorin, 11,5 procent, var privata bidrag, dvs det som brukar benämnas insamling. Tabell 4 sammanfattar dessa siffror.

En intressant slutsats från Lundströms och Wijkströms arbete är att den svenska frivilligsektorn har en låg andel offentlig finansiering, jämfört med andra i-länder. Motsvarande siffra i USA, Storbritannien och Tyskland är 30%, 40% respektive 68%. Det beror på att i dessa länder svarar välfärdens kärnområden för en större andel av civilsamhället, och det är dessa verksamhetsområden som har störst andel offentlig finansiering.

Eftersom man i Sverige under 1990-talet kan skönja en rörelse ”från röst till välfärdsservice” (se avsnitt 5.2), är det möjligt att den svenska andelen offentlig finansiering har stigit.

Tabell 4: Det svenska civilsamhällets intäktskällor 1992

Intäktskälla	Andel (%)	Värde (miljarder kronor)
Offentlig (kommun, stat, landsting)	28,8	17,3
Medlemskap, försäljning, entréavgifter	59,7	35,8
Privata bidrag	11,5	6,9
Summa	100%	60

Ur Lundström och Wijkström 1997.

6.2 Offentlig finansiering

Ett utvecklingsmönster som forskaren Lars-Erik Olsson framhåller, är frivilligsektorns ökade beroende av staten sedan början av 1980-talet. Detta hänger ihop med vad som kallas för den ökade ”projektekonomin”, eller ”kontraktskulturen”, dvs att organisationer bildas och anpassar sin verksamhet för att utföra vissa definierade projekt. Detta kan leda till en ökad sårbarhet, vilket Olsson exemplifierar med stiftelsen Noaks Ark.

Organisationen bildades i mitten av 1980-talet, i stark medvind pga den mediala uppmärksamheten runt hiv-aids-problemet. Noaks Ark höll dock på att råka illa ut ekonomiskt när det mediala intresset avtog, och därmed även de statliga bidragen.

Olsson pekar på att det ofta finns en direkt koppling mellan den mediala uppmärksamheten kring en fråga (och därmed en organisation) och intresset från offentliga finansierares sida. Denna koppling mellan medialt intresse och offentliga finansierares engagemang gör att dagens organisationer skapas, mognar – och ibland försvinner – betydligt fortare än vad som var fallet för 20–30 år sedan.

Ett sätt att minska denna sårbarhet, som Olsson pekar på, är att bredda finansieringsbasen, såsom Stadsmissionen gjorde när man började samla in pengar från näringslivet i början av 1990-talet, från att tidigare ha varit till större delen offentligt finansierade.

Svante Sandberg, generalsekreterare på Forum Syd, instämmer i att bidragsberoendet har ökat, i synnerhet bland biståndsinriktade organisationer.

6.3 Sidas ramorganisationers finansiering

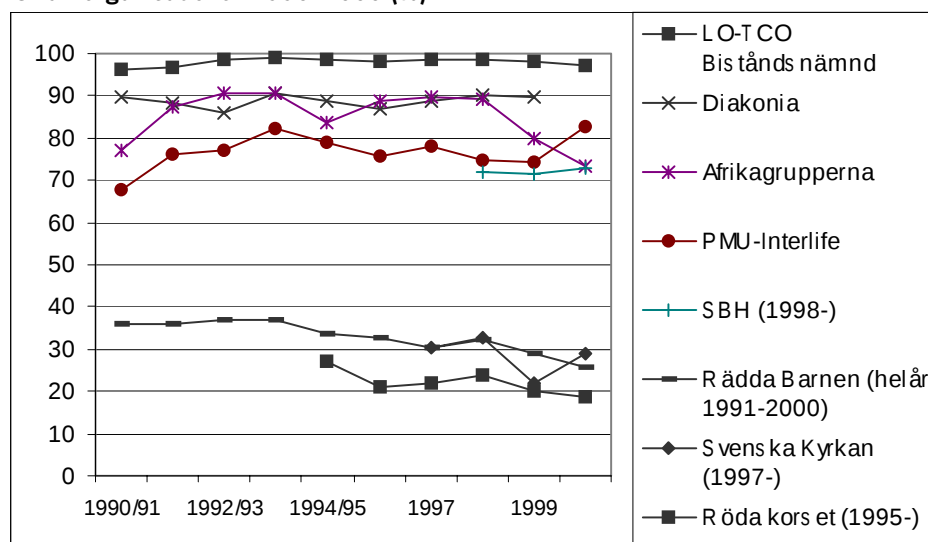
Inför den föreliggande utredningen kontaktades Sidas samtliga ramorganisationer för att få en uppfattning om hur deras finansiering har utvecklats under 1990-talet. Endast 8 av de 15 ramorganisationerna kunde delta på grund av den korta tiden, och ändrade redovisningsrutiner eller omorganisationer

gjorde att det inte gick att redovisa data för hela tidsperioden för de 8 organisationerna.

Resultatet redovisas i diagram 1, där de totala Sida-bidragens procentuella andel av organisationernas totala omsättning visas på y-axeln. För fyra av organisationerna har Sida-beroendet i stort sett legat konstant: LO-TCO Biståndsnämnd (ca 98%), Diakonia (ca 89%), Sveriges Bönder Hjälp (SBH; ca 72%) samt Svenska Kyrkan (ca 29%). För tre av organisationerna har Sida-beroendet minskat: Afrikagrupperna, Rädda Barnen och Röda Korset, och för en organisation tycks Sida-beroendet ha ökat något: PMU-Interlife.

Hos bl a Afrikagrupperna, Rädda Barnen och Svenska Kyrkan finns det en medveten strävan att hålla ner Sida-medlens andel av finansieringen. Skälen till att Sida-beroendet har kunnat minskas är dels den goda utvecklingen på insamlingsmarknaden, dels de ökade kapitalintäkterna (gäller i synnerhet Rädda Barnen och Röda korset).

Diagram 1: Sida-bidragens andel av omsättningen i 8 ramorganisationer 1990–2000 (%)

Källor: Årsredovisningar/telefonkontakt med respektive organisation

Huvudsyftet med enkäten till ramorganisationerna var att studera Sida-beroendets utveckling. Ett annat syfte var att se hur andra finansieringskällor hade utvecklats under 90-talet, samt att se vilka alternativ till Sida-bidrag man kan se framöver. Här var det svårare pga problem med definitionerna av olika typer av intäktslag. Den utveckling man kan skönja är att kapitalintäkter har blivit en allt viktigare intäktskälla för de stora organisationerna som har ackumulerat stora reserver, och att intäkter från privatpersoner samt större enskilda givare, t ex stiftelser ökar i betydelse. Intäkter från medlemsavgifter och försäljning tycks minska i relativ betydelse.

6.4 Insamlingsintäkter ökar starkt

Civilsamhällets insamlingsintäkter har ökat markant under 1990-talet. Mellan 1989 och 1999 har insamlingsresultatet tredubblats för de organisationer som har 90-konto, dvs organisationer som är registrerade hos Stiftelsen för Insamlingskonroll. I pengar räknat handlar det om en ökning från 1 miljard till 3 miljarder kronor.

De som arbetar med insamling, räknar med att den positiva utvecklingen fortsätter. Vid ett seminarium om insamling arrangerat av Globalakademien på Sida den 15/3-2001, räknade flertalet deltagare med en lika stark öknings-takt de närmaste fem åren. Personer med lång erfarenhet av branschen, t ex generalsekreteraren för Greenpeace Per Stenbeck, delar denna bedömning. Likaså generalsekreteraren för Plan International Sverige, Anna Hägg-Sjö-qvist. Hon räknar med en fördubbling av Plan Sveriges insamlingsresultat på tre år, från ca 100 miljoner kronor 2001 till ca 200 miljoner på 5 år.

Ett annat tecken på att insamlingsarbetet växer är att insamlingsorganisationerna sedan 1991 har ett *eget branschorgan*, *FRII* (Frivilligorganisationernas Insamlingsråd), som driver branschgemensamma frågor. Bland annat vill man få till stånd skattemässig avdragsrätt för gåvor till ideell verksamhet. *FRII* har ett 60-tal medlemsorganisationer och har sedan 1999 ett kansli med en anställd person.

Förutsättningen för att lyckas växa i insamlingsbranschen är dock att man anammar *professionella insamlingsmetoder*. Ty i likhet med andra aspekter av ideell verksamhet har insamlingsarbetet professionaliserats avsevärt under 1990-talet. Flera av de stora organisationerna samlar idag in 200 miljoner kr vardera per år. De stora volymerna kommer främst in genom stora utskick av direktreklam till omsorgsfullt utvalda målgrupper. Till sin hjälp har organisationerna betydande databaser med i vissa fall flera hundra tusen givare. Traditionella insamlingsmetoder, t ex bössinsamling, drar in relativt små summor.

Den ökade professionaliseringen möts ibland med misstro från resten av frivilligsektorn; det märktes tydligt vid det ovannämnda seminariet med Globalakademien. De professionella insamlarna ses som ”kommersialiserade” när de använder sig av samma logik, terminologi och verktyg som den privata sektorn. Denna misstänksamhet mot ”insamlingsproffsen” är motsägelsefull, eftersom professionalisering brukar välkomnas – eller till och med avkrävas – när det gäller annat arbete inom frivilligsektorn, t ex administration och socialt arbete.

Målet för insamlingsorganisationerna är att få en stor bas av *regelbundna givare*, gärna via autogiro, eftersom autogiro minimerar transaktionskostnaderna för givaren och mottagaren. Den mest typiska formen för detta är de individuella fadderorganisationerna (se nedan), men konceptet finns i en rad andra organisationer under namn som ”miljöfadder” (Naturskyddsförningen), ”forskningsfadder” (Cancerfonden) och ”Afrikapartner” (Afrikagrupperna).

Privata insamlingsintäkter handlar om många intäktskällor. *Företag* kan stödja organisationer med rena gåvor (utan någon förväntad motprestation), spons-

ring (som förutsätter en motprestation) och köp av utbildning, t ex i miljö-, barn- eller genderkunskap.

En annan intäktskälla som har ökat under 1990-talet är *etiska fonder*, dvs aktiefonder, där spararna ger en viss andel av tillväxten till ideella ändamål. I april 2001 presenterade sex stora frivilligorganisationer ett nytt koncept tillsammans med Den Danske Bank: Humanix. I detta fall ägs fonden (Humanix) direkt av frivilligorganisationerna, som också riskerar en del av startkapitalet.

Flera bedömare i branschen, däribland Per Stenbeck på Greenpeace och Erik Zachrisson på FRIL, är dock eniga om att de stora summorna även fortsättningsvis kommer från ”den givarbenägna allmänheten”, dvs de ca 500.000 människorna i Sverige som ger mer än genomsnittet (där välutbildade kvinnor i övre medelåldern är överrepresenterade).

I likhet med många andra branscher finns det klara *stordriftsfördelar* i insamlingsarbete. Det är kunskaps- och kapitalintensivt och kräver uthållighet. Man skulle därför kunna tro att det är svårt för små organisationer att etablera sig. Erik Zachrisson anser dock att det inte finns några stora inträdesbarriärer för nya organisationer. Det handlar bara om att hitta sin ”nisch”, kartlägga sin målgrupp, och bearbeta denna metodiskt för att bygga upp en givarbas.

Detta tycks också bekräftas av samtal med den insamlingsansvariga på Afrika-grupperna, Eva Tänneryd. De har arbetat målmedvetet med insamling sedan mitten av 1990-talet och har på senare år ökat insamlingsresultatet från ca 2 miljoner till 5,1 miljoner år 2000. Hon är i stort sett lika optimistisk om framtiden som övriga branschen, och gissar att Afrikagrupperna samlar in ca 8 miljoner kr om fem år.

En intressant fråga är *relationen medlemskap-givarskap*. I många medlemsbaserade organisationer utgör medlemmarna den viktigaste givarbasen. Samtidigt strävar allt fler organisationer efter att bygga upp en kader av regelbundna givare. Dessa senare bidrar ofta med betydligt högre belopp än medlemmarna – ibland upp till tio gånger mer.

Det har lett till att vissa organisationer, exempelvis norska Rädda Barnen (Redd Barna) har slopat distinktionen mellan faddrar och medlemmar. Faddrar betraktas per automatik som medlemmar. Detta har även diskuterats i svenska Rädda Barnen, dock utan att någon ändring har genomförts.

En trolig framtida utveckling enligt bedömare i branschen är att *nya aktörer* ger sig in på insamlingsarenan; aktörer som inte tidigare har samlat in pengar, t ex universitet, friskolor, muséer, sjukhus, etc. Motiven för dem att samla in pengar är dels att insamlingsmarknaden växer, dels att övriga intäktskällor är osäkra (främst staten).

En annan trend inom insamlingsarbete – i likhet med annan marknadsföring – är *ökad individ/kundorientering* (”one-to-one-marketing”), eller *Relationship Fundraising* som det också benämns. Givarna ska bearbetas på individuell basis och erbjudas ökad valfrihet. Man ska kunna stödja ett visst projekt, och ibland en viss individ (gärna ett barn). Detta ligger för övrigt i linje med andra

trender inom frivilligsektorn. Människor vill ha större valfrihet att kanalisera sitt engagemang både när det gäller tid och pengar. Man vill stödja en viss fråga en viss tid – ibland ett visst klockslag.

Spel och lotterier drar årligen in åtskilliga miljarder, och det har länge diskuterats i vilken utsträckning civilsamhället (t ex idrotts- eller biståndssektorn) skulle kunna ta del av dessa miljarder. Två statliga utredningar har nyligen presenterats och frågan bereds nu inom regeringskansliet.

En allt viktigare konkurrensfördel på insamlingsmarknaden är ett starkt *varumärke*. Återigen är det inget helt nytt fenomen. Organisationer som Röda Korset, Rädda Barnen och Cancerfonden har länge varit kända bland allmänheten och åtnjutit högt anseende. Det nya är möjligen att organisationerna – i det ökade mediala bruset – är mer medvetna om varumärkets betydelse och utnyttjar varumärket mer än tidigare, t ex genom sponsoravtal med företag. Vidare anammats den privata sektorns tänkande: organisationerna har varumärkesstrategier, de bevakar noga hur varumärket utvecklas över tiden genom ”tracking” av kännedom, associationer, position visavi konkurrenter, etc.

Finns det några möjliga negativa effekter av den ökade märkesorienteringen? Man skulle kunna tänka sig att varumärkena utgör ett etableringshinder för nya organisationer (som inte har något varumärke), eller att fixeringen vid varumärket försvårar samarbete mellan organisationer – det blir viktigare att bygga det egna varumärket än att t ex göra gemensamma opinionsbildnings- eller insamlingskampanjer. Jag frågade flera av de intervjuade om de kunde se några sådana problem. Flertalet ansåg att det inte fanns några större risker.

6.5 Fadderorganisationerna

Ett av de mest framgångsrika koncepten på insamlingsmarknaden under 1990-talet är fadderorganisationerna. Dessa organisationer bygger sin verksamhet på att en relation etableras mellan givare och mottagare. Givaren får kontakt med ett fadderbarn i något av de länder där organisationen är verksam, och kan brevväxla och t ex skicka mindre gåvor till barnet. Kostnaden för att vara fadder varierar mellan 150 och 200 kr per månad. Pengarna går antingen direkt till ett fadderbarn, eller som i t ex Plan Internationals fall, till ett projekt i fadderbarnets närhet.

Det finns idag fem organisationer som erbjuder denna typ av fadderskap: Barnfonden, Erikshjälpen, Hoppets Stjärna, Plan International och SOS Barnbyar. Tillsammans har de över 100.000 faddrar. Faddrarna utgör den dominerande intäktskällan för samtliga utom Erikshjälpen, där fadderintäkterna svarar för ca 20% av intäkterna på 47 mkr (se tabell 5).

Plan International har dessutom inriktat sig på en mycket framgångsrik form av fadderrekrytering via TV-galor i samarbete med TV4. De har nu fyra år i rad haft TV-galor vid vilka man har värvat i genomsnitt 10.000 nya faddrar

per gala. Om man räknar med att varje fadder i genomsnitt ger 2400 kr per år, innebär detta ytterligare intäkter på 24 miljoner kronor per år för varje gala.

Fadderkonceptet är inte nytt. Flera svenska organisationer, bland annat Rädda Barnen, har tidigare haft individuellt fadderskap kopplat till ett specifikt barn, men upphört med denna insamlingsform på 1970-talet. Ett av huvudskälen till att Rädda Barnen upphörde med det individuella fadderskapet var kostnaderna som var förenade med att upprätthålla kontakterna mellan faddrar och fadderbarn. Inom dagens fadderorganisationer, exempelvis Plan International löser man detta genom att betrakta kostnaderna för fadderkontakt som en verksamhetsgren ("Building Relationships"), med motiveringen av fadderkontakten främjar ömsesidig förståelse och insikt om olika kulturer. Rädda Barnen m fl har fortfarande kvar benämningen faddrar för sina regelbundna givare, men dessa givare bidrar bara till organisationens verksamhet i dess helhet eller till en verksamhetsgren.

De fem fadderorganisationerna uppvisar flera likheter, och flera av de trender som har nämnts ovan sammanfaller här:

Marknadsdriven internationalisering

Tre av de fem (Barnfonden, Plan International och SOS Barnbyar) ingår i internationella organisationer (Christian Children's Fund, Plan International och SOS Kinderdorf International). De tre svenska dotterorganisationernas främsta funktion är att samla in pengar.

Individorientering

I Barnfonden kan givaren hjälpa ett barn från ett visst land; man kan bestämma om det skall vara en pojke eller flicka, och vilken ålder barnet helst skall ha. Valfriheten för givaren är inte lika stor i övriga organisationer, men resultatet av fadderskapet är detsamma i alla fyra: det knyts starka band mellan givaren (faddern) och fadderbarnet. Det innebär också att "medellivslängden" (dvs den genomsnittliga tidsperiod som en person är fadder) i dessa organisationer sannolikt är längre än för de regelbundna givarna i konkurrerande organisationer.

Stiftelser med volontärer/aktiva givare

Fyra av de fem organisationerna är stiftelser (Barnfonden, Hoppets Stjärna och Plan International). Två av dem, SOS Barnbyar och Plan International uppmuntrar sina givare till att engagera sig i andra aktiviteter utöver att ge pengar. SOS Barnbyar har 14 stödgrupper runt om i Sverige. Huvudsyftet för en stödgrupp, enligt organisationens webbplats, är att "på det lokala planet sprida information om organisationen, värva nya faddrar och engagera fler människor i stödgruppen, men också att efter egen förmåga samla in pengar till organisationen". En gång per år anordnas en Stödgruppsdag, då medlemmar ur stödgrupperna träffas och utbyter idéer.

SOS Barnbyar var en ideell stiftelse fram till 1998, då man ombildades till ideell förening. Ombildningen var, enligt Gunilla Schyberg på SOS Barnbyar,

en direkt följd av att Sida och Forum Syd inte var villiga att ge några bidrag till organisationen pga att den ansågs "odemokratisk" (enligt Schyberg har det dock inte hjälpt – man har ändå fått avslag på sina bidragsansökningar). SOS Barnbyar har idag ca 400 medlemmar och ca 36.500 faddrar. Det relativt låga medlemsantalet förklaras av organisationen med att man inte har gjort några aktiva kampanjer för att rekrytera medlemmar.

Plan International har också bildat frivilliga faddergrupper runt om i landet. Dessutom har Plan International volontärer som hjälper till på kansliet i Stockholm. Ambitionen är på sikt, enligt generalsekreteraren Anna Hägg-Sjöquist, att bilda ett "Fadderforum" där faddrarna kan träffas och också få ett visst inflytande över organisationen, inklusive plats(er) i organisationens styrelse. Även denna förändring är delvis föranledd av kritik från Sida över den "odemokratiska" organisationsformen.

Tabell 5: Organisationer som erbjuder individuellt fadderskap

	Antal faddrar (år 2000)	Totala intäkter (mkr 2000)	Etableringsår i Sverige
Barnfonden	15.000	28	1991
Erikshjälpen	6.000	47	1967
Hoppets Stjärna	16.500	*44	1966
Plan International	**40.000	75	1997
SOS Barnbyar	***36.500	117	1972
<i>SUMMA</i>	<i>114.000</i>	<i>311</i>	

Källor: Telefonsamtal med organisationerna.

* Dessutom redovisas gåvor in natura (kläder m m) till ett värde av 14 mkr

** Vid den senaste faddergalan i april 2001 tillkom 19.000 nya faddrar.

*** SOS Barnbyar har ca 26100 individuella faddrar (stöder ett barn med 200 kr/mån) och 10.400 byfaddrar (stöder en by med 100 kr/mån).

7. Slutsatser

Följande trender förefaller speciellt relevanta vid diskussionen om kriterier för urvalet av ramorganisationer.

7.1 Folkrörelsebegreppet problematiskt

De föregående avsnitten har visat att dagens svenskar sannolikt är minst lika engagerade som förrut, inte minst i biståndsfrågor, men att man i ökande utsträckning väljer andra former för engagemanget än genom medlemskap i en traditionell folkrörelse, t ex som obetald volontär, som stödmedlem utan

formellt inflytande, som aktivist i ett internetbaserat nätverk, eller som regelbundet betalande fadder. Och är man medlem har man kanske ingen annan avsikt med medlemskapet än att bidra med en summa pengar. Att då ha folkrörelsebegreppet som ett kriterium för urvalet av ramorganisationer blir förmodligen problematiskt, och inte speciellt representativt för hur svenskarna idag väljer att kanalisera sitt engagemang.

Detta betyder naturligtvis inte att exempelvis insamlingsstiftelser skulle vara lämpligare som ramorganisationer och som mottagare av Sida-bidrag. Men det är svårt att tro att exempelvis faddrarna i SOS Barnbyar känner ett mindre engagemang än medlemmarna i Röda Korset, eller att faddrarna i Rädda Barnen är mindre engagerade än medlemmarna i samma organisation, i synnerhet när medlemmarna bara bidrar med en tiondel så mycket i pengar räknat som faddrarna.

”Odemokratiska” insamlingsstiftelser är möjligen inte lika bra för att utveckla det civila samhället i Sverige, eftersom de inte möjliggör demokratiskt arbete på gräsrotsnivå i Sverige. Men är det Sidas roll att främja det civila samhället i Sverige? Det viktiga är väl rimligen utvecklingen i samarbetsländerna – inte minst utvecklingen av det civila samhället i dessa länder.

Frågan blir då om demokratiskt uppbyggda folkrörelser i givarländerna är bättre på att utveckla det civila samhället i samarbetsländerna, än ”odemokratiska” biståndsorganisationer.

Är Ford Foundation bättre än LO på att skapa demokratiska strukturer i syd? Barnfonden eller Rädda Barnen? Den frågan är utanför ramarna för denna studie, och det är svårt att i litteraturen hitta sådana dokumenterade samband (se t ex Van Roy (ed) 1998). Det handlar kanske mera om vilken typ av civilsamhälle i syd man vill se utvecklas. Exempelvis pekar Filip Wijkström på att utvecklingen av civilsamhället i Sydafrika tycks ha lånat drag från svenska folkrörelser.

7.2 Nationella hemvisten oklar

Internationaliseringen av flera biståndsorganisationer gör att den nationella hemvisten för en organisation inte är uppenbar. Eller, sett utifrån ett annat perspektiv, organisationen har en hemvist i flera länder. Internationaliseringen har lett till att organisationer ibland bara upprättar nationella insamlingskontor utan någon egentlig programverksamhet.

Om ett kriterium för urvalet av ramorganisationer ska vara att organisationen har sin hemvist i Sverige eller har en nationell förankring i Sverige, blir det problematiskt på grund av de olika formerna för människornas engagemang. Är Afrikagrupperna, en förening med ca 1000 medlemmar mer nationellt förankrad än Plan International, en insamlingsstiftelse med drygt 40.000 faddrar? Det är rimligt att ett ”nationalitetskriterium” för Sidas bidragsgivning tar hänsyn till de ändrade formerna för människornas engagemang – om nu ett sådant kriterium är relevant/definierbart pga internationaliseringen.

7.3 Insamlingsförmågan ökar

Flera ramorganisationer tycks ha uppfattningen att insamling från privatpersoner antingen är relativt onödigt (pga Sida-finansieringen) eller mycket svårt. Avsnitt 7 har visat att intäkterna från privata källor har ökat markant under 1990-talet. Denna trend tycks gynna såväl stora etablerade organisationer som små nya rörelser, förutsatt att de arbetar målmedvetet och professionellt.

Givet att den positiva utvecklingen på insamlingsmarknaden håller i sig, vilket åtminstone branschen förutspår, kan man fråga sig hur de enskilda organisationerna och den stora bidragsgivarna som Sida bör förhålla sig. Ur organisationernas perspektiv talar allt för att man bör sträva efter att ha flera intäktskällor, för att trygga organisationens långsiktiga överlevnad. Man bör inte lägga alla ägg i en korg. Som nämndes i avsnitt 6.2 finns det oroande exempel från den sociala sektorn i Sverige där frivilligorganisationer har fått allvarliga ekonomiska problem när statens intresse har svalnat. Några biståndsorganisationer har riktlinjer som säger att man inte ska ta emot mer än exempelvis 50% statliga medel, beräknat som andel av organisationens totala omsättning.

Ur Sidas perspektiv är det sannolikt önskvärt med en strategi för bidragsgivning som är någorlunda flexibel. Dessutom borde det ligga även i Sidas intresse att ramorganisationerna inte blir alltför beroende av Sida som finansierare. I ljuset av detta kan man fråga sig om 80/20-regeln för finansiering är adekvat eftersom den i åtminstone några fall har lett till ett så starkt beroende av Sida. Det är möjligt att 80/20-regeln kan kompletteras med andra mått på graden av Sida-finansiering. Man kan exempelvis tänka sig en regel om att andelen Sida-medel i förhållande till organisationens totala omsättning (och inte bara den verksamhetsgren som är Sida-finansierad) inte bör överstiga en viss procentsats som är lägre än 80 procent.

7.4 Idrottsrörelsen intressant aktör

En viktig fråga är vilka organisationer eller rörelser som är på frammarsch, och som skulle vara intressanta ur ett biståndsperspektiv – kanske som ramorganisationer. Jag ställde frågan till flera av dem jag intervjuade, och fick något olika svar. Om man ser på medlemsutvecklingen i olika organisationer (tabell 3), och tar det som måttstock på ”framåtanda” (vilket inte nödvändigtvis behöver vara rätt val av parameter), är organisationer inom ”Ekonomi och ägande” på stark frammarsch. Skulle man kunna tänka sig aktieägarklubbar eller bostadsrättsföreningar som en svensk biståndsprodukt? Kanske aningen svårsmält...

Det som flera av de intervjuade var eniga om, däribland Filip Wijkström, Lars-Erik Olsson och Svante Sandberg, var att idrottsrörelsen vore intressant ur ett biståndsperspektiv. Idrottsrörelsens demokratiska ideal är intressanta att sprida i syfte att stärka det civila samhället i samarbetsländerna.

Riksidrottsförbundet har sedan mitten av 1980-talet genomfört några biståndsprojekt i södra Afrika och Baltikum, antingen direkt eller genom någon av dess medlemsorganisationer. Den totala volymen på detta bistånd är ca 7,5

miljoner kronor under åren 1995–2001 (6 mkr i Sida-bidrag och 1,5 mkr i egeninsats). Det mest engagerade idrottsförbundet är Handbollsförbundet, följt av Handikappidrotts-, Fotbolls- och Basketbollförbunden. Riksidrottsförbundet har påbörjat en intern utvärdering av sitt bistånd. I övrigt tycks det inte finnas några utvärderingar av idrottsbiståndet.

8. Källor

8.1 Muntliga

(intervjuer eller telefonsamtal)

Therese Engström, Läkare utan gränser

Nadia Forslund, Rädda Barnen

Anna Hägg-Sjöquist, generalsekreterare, Plan International

Ola Mattsson, Attac

Hanna Müller, Barnverket

Åsa Nilsson, Forum Syd

Lars-Erik Olsson, fil. dr., Sköndalsinstitutet

Svante Sandberg, generalsekreterare, Forum Syd

Per Stenbeck, generalsekreterare, Greenpeace Norden

Eva Tänneryd, samlingsansvarig, Afrikagrupperna

Annica Wahlberg, Riksidrottsförbundet

Margareta Westergård, Barnfonden

Filip Wijkström, ek. dr., Handelshögskolan i Stockholm

Erik Zachrisson, generalsekreterare, FRII (Frivilligorganisationernas Insamlingsråd)

8.2 Tryckta

Jennie Dielemans och Fredrik Quistbergh: *Motstånd*, Bokförlaget DN, 2000.

Folkrörelse- och föreningsguiden, Brevskolan, 1999.

Forum Syd: *Folkrörelsernas bistånd*, Årsbok 1999.

Eva Jeppsson Grassman och Lars Svedberg: *Medborgarskapets gestaltningar – Insatser i och utanför föreningslivet*, Sköndalsinstitutets särtrycksserie nr 8, 1999.

Magnus Liljeström: *Insamlingar – en miljardindustri med hög driftskostnad*, artikelserie i Omvärlden, Sida, 2001.

Tommy Lundström & Lars Svedberg: *Svensk frivillighet i internationell belysning – en inledning*, Sköndalsinstitutets särtrycksserie 7, 1999.

Tommy Lundström & Filip Wijkström: *The Nonprofit Sector in Sweden*, Manchester University Press, Manchester, 1997.

Lars-Erik Olsson: *”Från idé till handling, En sociologisk studie av frivilliga organisationers uppkomst och fallstudier av: Noaks Ark, 5i12-rörelsen, Farsor och Morsor på Stan”*, Akademitryck, 1999.

Sida: *Anvisningar för bidrag till enskilda organisationers utvecklingssamarbete med egeninsats*, april 1998.

Alison Van Rooy (ed): *Civil Society and the Aid Industry*, Earthscan, London, 1998.

Filip Wijkström: *Grilla ensam*, artikel i Moderna Tider, oktober 2000.

Filip Wijkström: *The Swedish Non-Profit Sector in International Comparison*, Annals of Public and Cooperative Economics, 68:4 1997.

8.3 Elektroniska

www.amnesty.org

www.plansverige.com

www.attac.org

www.plan-international.org

www.attac.nu

www.rb.se

www.barnfonden.se

www.sida.se

www.barnverket.nu

www.sos-barnbyar.se

www.erikshjalpen.se

www.starofhope.org

www.greenpeace.org

www.unicef.org

www.kinderdorf.org

www.wwf.org

www.motstand.nu

STYRELSEN FÖR INTERNATIONELLT UTVECKLINGSSAMARBETE
105 25 Stockholm, Sweden
Tel: 08-698 50 00. Fax: 08-20 88 64
Hemsida: <http://www.sida.se>

ISBN: 91-586-0237-2